УДК 161.201.3:2(477)«2014/2023»
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.14

Волотовська Валентина Петрівна,
аспірантка кафедри філософії факультету соціології та права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
orcid.org/0009-0006-1995-5220
volotovska@lll.kpi.ua

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Стаття присвячена огляду наукових праць українських дослідників на тему релігійної ідентичності українців в умовах сучасної російсько-української війни у хронологічному порядку із 2014 по 2023 рік. В умовах війни українська спільнота зазнає глибоких змін масової свідомості, переосмислюючи саму себе та свою ідентичність. Існуючи як складний феномен, релігійна ідентичність змінюється як на суспільному, так і на індивідуальному рівні, адже вона є динамічною сукупністю, яка конструюється індивідами та спільнотами. Відповідно, це ставить перед нами завдання: розкрити кількісний і релігійно-тематичний склад наукових праць українських дослідників, присвячених релігійній ідентичності, а також виокремити теоретико-методологічні підходи їхніх авторів до розуміння релігійної ідентичності. Методологія дослідження окреслена принципами: об'єктивності, термінологічності, системності та когнітивності. Встановлено, що переважна кількість наукових праць присвячена релігійній ідентичності у християнстві. Конфесійно переважають праці, присвячені православ'ю (33 праці), протестантизму (3 праці) і уніатству – греко-католицизм (2 праці). Лише одна праця присвячена мусульманській релігії кримських татар, які представляють іслам. Визначено п'ять підходів до трактування українськими дослідниками релігійної ідентичності: цивілізаційний (представники якого стверджують, що з розпадом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і становленням України почалася цивілізаційна криза), глобалізаційний (представники якого стверджують, що релігія постає інструментом глобалізації), постсекулярний (представники якого досліджують вплив релігії на суспільство в Україні та порушують питання, чи збігаєтеся її розвиток із загальними тенденціями), прогностичний (представники якого роблять спробу прогнозувати подолання релігійної кризи), комплексний (представники якого розглядають релігійну ідентичність через взаємозв'язок з іншими типами ідентичності – громадянською, національною, етнічною, культурною тощо). Пропонується авторське визначення релігійної ідентичності як складного поліфункціонального феномену формування ідентичності, що ототожнює себе з певними релігійними традиціями, групами та володіє спільними цінностями. Безумовно, цей феномен перебуває біля початків традиційних і нових форм, які формують уявлення людини про себе, своє місце в суспільстві та саме суспільство.

Ключові слова: релігійна ідентичність, термінологія, російсько-українська війна, наукові праці, огляд.

Volotovska Valentyna,
Postgraduate Student at the Department of Philosophy
Faculty of Sociology and Law
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
orcid.org/0009-0006-1995-5220
volotovska@lll.kpi.ua

RELIGIOUS IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES

The article is devoted to the review of the scientific works of Ukrainian researchers on the topic of the religious identity of Ukrainians in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war in chronological order from 2014 to

2023. In the conditions of war, the Ukrainian community undergoes deep changes in mass consciousness, rethinking itself and its identity. Existing as a complex phenomenon, religious identity changes at the social and individual level, because it is a dynamic aggregate that is constructed by individuals and communities. Accordingly, this sets the task: 1) to reveal the quantitative and religious-thematic composition of scientific works of Ukrainian researchers devoted to religious identity; 2) to single out the theoretical and methodological approaches of their authors to the understanding of religious identity. The research methodology consists of scientific principles: objectivity, terminology, systematic and cognition. The analysis of scientific works established that the majority of them are devoted to religious identity in Christianity. Most of the works are devoted to Orthodoxy (33 works), Uniatism (Greek Catholic Church) (2 works) and Protestantism (3 works). Only one works is devoted to the Muslim religion of the Crimean Tatars, who represent Islam. Five approaches of Ukrainian researchers to the explanation of religious identity are identified. Civilizational approach – representatives of which claim that a civilizational crisis began with the collapse of the USSR and the formation of Ukraine. Globalization approach – representatives of which claim that religion appears as a tool of globalization. Post-secular approach – representatives of which investigate the influence of religion on society in Ukraine and raise the question of whether its development coincides with general trends. Prognostic approach – representatives of which try to predict the overcoming of the religious crisis. A comprehensive approach – representatives of which consider religious identity through the relationship with other types of identity – civil, national, ethnic, cultural, etc. The author's definition of religious identity is proposed. Religious identity is a complex polyfunctional phenomenon of identity formation that identifies itself with certain religious traditions, groups and possesses certain common values. This phenomenon is at the beginning of traditional and new forms that shape a person's perception of himself, his place in society, and society itself.

Key words: religious identity, terminology, Russian-Ukrainian war, scientific works, review.

Актуальність теми дослідження. Більшість українців під релігійною ідентичністю розуміють конфесійну приналежність до якоїсь церкви. Це пов'язано з тим, що з початком гібридної війни та засилля ідеології «Російського світу» в українському суспільстві постало питання створення національної церкви, позбавленої від впливу Російської православної церкви, і, як наслідок, створення Православної церкви України. Однак досліджувана нами ідентичність є значно ширшою за приналежність до визначеної православної конфесії. Вона перебуває на перетині трьох галузей релігії, філософії та соціології. Як наслідок, за дев'ять років російсько-української війни українські дослідники присвятили релігійній ідентичності десятки наукових праць у сферах: релігієзнавства, філософії, соціології, політології та навіть історії.

В умовах повномасштабної війни українська спільнота зазнає глибоких змін масової свідомості, переосмислюючи саму себе та свою ідентичність. Наукові напрацювання останніх років показують, що релігійна ідентичність – це не статична сукупність елементів, а динамічна їх система, яка конструюється індивідами та спільнотами. Будучи складним феноменом, вона змінюється як на суспільному, так і на індивідуальному рівні. Це ставить перед нами завдання дослідити трансформацію релігійної ідентичності в Україні, розкрити її природу та конфесійні вияви в актуальному нині вимірі.

Мета статті – здійснити огляд наукової літератури українських дослідників, присвяченої релігійній ідентичності в Україні в умовах сучасної російсько-української війни у хронологічному порядку із 2014 по 2023 р. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань:

1. Виокремити підходи, які використовували автори до розуміння релігійної ідентичності.

2. Тематично виділити кількісний склад наукових праць щодо представлених релігій.

3. Здійснити спробу визначення релігійної ідентичності на основі розглянутих праць.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших досліджень становища української релігії на початку гібридної війни стала книга «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка» за редакцією філософів-релігієзнавців Людмили Филипович і Оксани Горкуші. У ній розповідається про реакцію релігійних організацій України та їхніх лідерів на мирні протестні народні акції та спроби силового придушення волевиявлення народу під час Євромайдану та Революції гідності. Авторки дійшли висновку, що Майдан став показником і змішенням різних ідентичностей, що сформував і загартував громадянське суспільство в тогочасних соціально-політичних процесах (Филипович, Горкуша, 2014).

М. Козловець у статті ««Русский мир» як ідеологема сучасної російської ідентичності: український контекст» розкриває втягування

України в орбіту російської ментально-просторової матриці. Він зазначає: «Сьогодні засоби масової інформації Росії, окрім усього іншого, прямо чи непрямо пропагують ідеали русского мира, намагаються приєднати до нього наш (український) духовний простір. Україну прирівнюють до «країн колишнього СРСР», «держав СНД», «пострадянського простору» замість «країн ЄС». Щодо України слово «держава» замінюють словом «республіка». При цьому явно чи неявно проводиться ідея, що процес фактичного знищення українського світу в Україні за конкретних нинішніх умов є чи не єдиним шансом уникнути розколу держави і зберегти її незалежний статус. Мета таких пропагандистських кампаній полягає не лише в зондуванні політичного ґрунту й підживленні «братніх» імперських амбіцій, а й у постійному атакуванні української ідентичності» (Козловець, 2014, с. 132).

О. Горкуша у статті «Особливості «постсекулярної доби» у світоглядному ландшафті сучасної України» розглядає релігійне становище у країні крізь призму кризи суспільної свідомості. Щодо релігійної ідентичності авторка зазначає: «Суспільство, яке сформувалось у спротиві агресивному секуляризму (у формі радянсько-атеїстичної ідеології), звільнення вбачає в утвердженні людської гідності бути вільною особистістю, яка має непересічну цінність (за релігійного тлумачення – адже наділена такою самим Богом), узгоджену із власною культурно-історичною та національно-державною ідентичністю» (Горкуша, 2015, абз. 37).

П. Яроцький у статті «Релігійний чинник денаціоналізації і становлення етноконфесійної ідентичності українців» аналізує внутрішній стан і процес трансформації Православної церкви в Україні із XIV до початку XX ст. та розкриває значення релігійного чинника в націєгенезі та становленні етноконфесійної ідентичності українців у контексті державно-церковних відносин. У висновку констатовано, що «в умовах незалежної України Українська православна церква отримала можливість стати незалежною від будь-якого підпорядкування зарубіжному релігійному центру і бути важливим чинником етноконфесійної ідентифікації українського народу» (Яроцький, 2015, с. 324).

У статі О. Горкуші та Л. Филипович «Революція гідності як об'єднуючий чинник українських конфесій і специфічний вияв екуменізму» констатовано, що «Майдан став показником і змішанням різних ідентичностей – соціальних, політичних, культурних, цивілізаційних, релігійних. Кристалізація ідеалів і ціннісних систем сприяла поляризації поглядів і моделей буття українців <…> Майдан сформував і загартував громадянське суспільство та його нову ідеологію, в тому числі громадянської релігії, яка була заснована на загальних для всіх релігій цінностях: віра в Бога, пріоритет духовності над матеріальністю, повага до людини як дару Бога, задоволення її гідності, любов-агапе, солідарність і субсидіарність між людьми» (Горкуша, Филипович, 2015, с. 50–51).

У книзі «Культура релігійного життя» Л. Филипович розкриває вплив глобалізації на розвиток релігій в Україні та зазначає: «Поки що наш духовний розвиток відбувається за чужими доктринами, автори яких усіляко використовують глобалізацію для впливу на українське релігійне життя. Україна має враховувати наявність таких сильних глобалізаторів, як Росія, США, Європа та Китай, зокрема і в духовній сфері» (Филипович, 2016а, с. 20). У статті «Релігійні ідентичності в Україні: постановка проблеми» вона вказує, що Україна ніколи не була моноконфесійною, бо на її території проживали різні етноси, що є підставою говорити про наявність тут численних релігійних ідентичностей. У висновку стверджується, що під час Євромайдану сформувалася нова релігійна ідентичність, яка виявилась у солідарності, підтримці, взаємоповазі, взаєморозумінні не лише у внутрішньому аспекті, але й у мирному співіснуванні всіх конфесій – толерантних міжконфесійних відносинах (Филипович, 2016б, с. 51).

У статті «ПостМайдан і процеси релігійної ре-ідентифікації» А. Арістова на основі соціологічних досліджень 2014–2016 рр. стверджує, що Євромайдан запустив потужні процеси переоцінки та реідентифікації релігійної сфери України. Щодо релігійної ідентифікації авторка виділяє два спектри: «реідентифікації конфесій щодо їх громадянського, суспільно-політичного, морального вибору, переоцінки свого місця і ролі в сучасності та майбутті України, цілей і форм свого земного служіння» та «релігійної і конфесійної реідентифікації громадян, їх конфесійно-церковного самовизначення» (Арістова, 2016, с. 3–4).

Ю. Борейко у статті «Конфесійна ідентичність православних українців в умовах сучасних викликів» розглядає релігію етносу як одну з умов його національної самоідентичності, складову частину його культурної традиції, що характеризувала приналежність до етнічної групи (православ'я). Щодо релігійної ідентичності він констатує: «У ситуації з українською православною ідентичністю йдеться, очевидно, лише про дифузну, розмиту ідентичність, тобто стан, коли індивід ще не зробив відповідального світоглядного вибору, що характеризує його образ Я як розпливчастий і невизначений» (Борейко, 2016а, с. 56).

Монографія «Повсякденність українського православного вірянина» Ю. Борейка розкриває особливості православного релігієвибору, конфесійної належності в сучасних реаліях, ідентичності українських вірян в умовах спільних для православних юрисдикцій проблем, що виявляються в повсякденному житті громад як осередків церковної соціальності. Автор зазначає, що «православна ідентичність українських вірян значною мірою набуває рис культурної ідентичності завдяки тому, що культурна ідентичність «я православний» має більш широкий вияв, ніж релігійна ідентичність «я православний християнин»» (Борейко, 2016, с. 181).

У статті «Світоглядна функція релігії та церковна ідентичність: виклики в сучасних координатах української дійсності» О. Горкуша зазначає, що більшість українців релігійну ідентичність пов'язують із духовно-моральними цінностями, а не із церковними інституціями (Горкуша, 2016а, с. 33). Також вона виділяє чотири «цивілізаційні» ідентичності українців, як «громадян 1) України; 2) «Русского міра»; 3) СРСР; 4) Європи. Друга і третя споріднені, адже фундуються на одній міфологічно-ідеологічній парадигмі – «Єдінство Русского міра» із центром в Москві. Її репрезентанти є нечисленними. Їхня кількість зменшується. Четверта – є наслідком «глобалізації» точки зору з виміру української дійсності у вимір «європейського світу»» (Горкуша, 2016, с. 46).

Є. Ємельяненко вказує на те, що релігійна ідентичність українців – розмита. Водночас відбувається пошук нової релігійної ідентичності, «умовою віднайдення якої є поліконфесійність, що протидіє фундаменталістським поглядам. Такою новою ідентичністю має стати міжконфесійна, екуменічна християнська ідентичність, що ґрунтуватиметься на інтеграції цінностей, символів, міфів, традицій, що закодовані в обрядових та ритуальних практиках <…> Панівна релігійна ідентичність українства є християнською у вимірі православної конфесії» (Ємельяненко, 2016, с. 185).

Дослідники С. Пирожков і Н. Хамітов у статті «Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей» пропонують проєкт світоглядних змін і трансформацій у вигляді цивілізаційного вибору: «Принципово необхідним є парадигмальний поворот від соціоцентризму радянської й пострадянської доби до людиноцентризму – і в гуманітарному знанні, і в житті політикуму та суспільства» (Пирожков, Хамітов, 2016, с. 46).

Авторський колектив національної доповіді «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» доходить висновку, що «Україна перебуває на межі двох цивілізацій – євроатлантичної та євразійської. Елементи кожної із цих цивілізацій є складовими частинами українського суспільства і вони по-різному проявляються у різних регіонах країни. З огляду на це, населенню України притаманна цивілізаційна двовекторність. Вона виявляється в суперечливих соціокультурних цінностях як на індивідуальному, так і соціогруповому та регіональному рівнях, що створює внутрішню напругу в суспільстві» (Пирожков та ін., 2016, с. 71).

Книга М. Якубовича «Від Майдану до АТО: українські мусульмани в умовах військово-політичної кризи (2013–2016)» – одна з перших наукових розвідок, присвячених висвітленню ролі мусульман в подіях Революції гідності, підтримці українських військових на початку окупації Криму, в Антитерористичній операції на Донбасі. У результаті проведеного аналізу вищевказаних подій автор доходить висновку, що більшість кримських тартар, згуртованих довкола Духовного управління мусульман Криму та Меджлісу кримськотатарського народу, «остаточно самоідентифікували себе з Україною, її історією та її народом» (Якубович, 2016, с. 6).

М. Степико в аналітичній записці «Загальноукраїнська ідентичність – головний об'єкт гібридної війни Росії проти України» наголошує, що в Україні відбувається протистояння

(конкуренція) проєвропейської та панросійської українських ідентичностей (Степико, 2017, с. 4).

У статті «Конфесійна ідентичність Уніатської церкви: висхідна за самовизначенням згідно з Берестейськими артикулами та вплив Реформації» О. Недавня розкриває термінологічні питання релігійної та конфесійної ідентичностей. На думку авторки, перша – це те, у що вірують, а друга – як організована відповідна інституція (Церква)» (Недавня, 2017, с. 270–271).

С. Пирожков у доповіді «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» зазначає, що у країні не вирішена проблема подолання системної кризи цивілізаційної самоідентифікації, яка «відчувається особливо гостро в контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, гібридної війни РФ проти нашої держави на Донбасі й анексії Криму. Це зумовлює цивілізаційну розколотість українського суспільства, показником чого є суперечність між декларативною орієнтацією на цивілізаційну модель розвинутого Заходу й уявленнями щодо тих практик, які характерні для обраного вектора розвитку» (Пирожков, 2017, с. 44–45).

У статті «Реформація: інноваційність релігійної ідентичності й системи цивілізаційних цінностей» П. Яроцький досліджує протестантизм як у світі, так і в Україні. Він визначає поліконфесійність як істотну особливість релігійності України, адже поруч із православ'ям у нашій країні поширений католицизм двох обрядів – західного латинського (римо-католицизм) і східного візантійського (греко-католицизм), поширюються протестантські течії – баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови, а також розвиваються різні харизматичні рухи (Яроцький, 2017, с. 135). У висновку автор порушує тему ідентичності: «Протестантські церкви все більше позиціонують себе як українські, патріотичні, екуменічно налаштовані. Вони сприяють утвердженню конфесійної рівноваги, толерантності та стабільності в українському суспільстві» (Яроцький, 2017, с. 139).

У статті «Нові релігійні течії в Україні: загрози уявні і реальні» Л. Филипович зазначає, що в останні роки релігійне життя українців конфесійно урізноманітнилося: «<…> Зростаюча кількість релігійних течій і центрів (з 9 до 120) свідчить про плюралізацію суспільної свідомості, релігійного світобачення зокрема. З одного боку, у житті народу України створена унікальна ситуація реального (практичного) релігійного і світоглядного плюралізму, а з іншого – це є загрозливим для відносної релігійної гомогенності українського суспільства, яку навряд чи вдасться зберегти, якщо Україна усвідомлює себе частиною світового, зокрема європейського, співтовариства» (Филипович, 2017, абз. 7).

У статті «Повсякденний вимір православного братського руху в Україні» Ю. Борейко зазначає, що «релігія має бути здатна до відкритої дискусії. За протилежної умови релігія ризикує випасти з набору ознак, за якими вибудовуватиметься ідентичність із багатоманітним переплетенням особистих, національних, культурних моментів» (Борейко, 2018, с. 99).

В. Калач у статті зазначає, що релігійна ідентичність «є особливою формою соціальної ідентичності, сутність якої розкривається через свідоме конструювання або опосередковане сприйняття релігійних уявлень, переконань, цінностей, релігійних ритуалів і обрядів, властивих конкретній релігійній спільноті. Сутність релігійної ідентичності визначається не тільки приналежністю до конфесії, а й є прямим відображенням певної системи світосприйняття <…> Світосприйняття релігійної сфери дійсності відбувається на основі актуалізації трьох основних складових частин релігійної ідентичності: когнітивної, афективної і поведінкової» (Калач, 2018, с. 38).

О. Недавня у статті «Релігійна ідентичність українських греко-католиків у глобалізовану секулярну добу» зазначає, що питання ідентичності українців було «актуальне весь період розбудови незалежної України <…> Здавалося б, секулярність відсунула релігійний чинник на маргінес, але події в Україні та на міжнародній арені заперечили такі передчасні висновки, й релігійна та конфесійна ідентичність знов постає як вагомий, ба навіть визначальний фактор культурноцивілізаційних орієнтацій» (Недавня, 2018, с. 41). У висновку авторка розкриває релігійну ідентичність Української греко-католицької церкви (Недавня, 2018, с. 47).

Л. Филипович у статті ««Православний атеїст» як специфічна форма релігійної

ідентичності в сучасній Україні» зазначає: «Сучасна православна ідентичність зазнає впливів різних соціально-політичних та ідеологічних концептів (наповнених імперіалізмом, шовінізмом, націоналізмом, космополітизмом, прагматизмом тощо), які не мають нічого спільного із християнством» (Филипович, 2018, с. 541). Щодо сучасного атеїзму вона констатує: ««Православний атеїст» – форма релігійної ідентичності українця пострадянської доби, поєднує конфесійну православну належність із світоглядним безвір'ям» (Филиович, 2018, с. 542).

П. Яроцький у статті «Визнання релігійної ідентичності й релігійного плюралізму як фундаменту релігійної свободи і стабільності міжрелігійних і суспільних відносин» зазначає: «Плюралізм – надійний фундамент української релігійної ідентичності й українського екуменізму, якому не стануть на заваді інші національні культури, світоглядні й конфесійні відмінності» (Яроцький, 2018, с. 310). У висновку він констатує: «Особливість ідентичності українського християнства полягає в його діалістичності, амбівалентності, що призвело до виникнення в Україні двох гілок Вселенської церкви, східної і західної, та їх взаємопереплетення. Так розпорядилася історія, що в Україні паралельно існують одна з найбільших Православних церков у світі (поки що розділена) і найбільша Греко-католицька церква. Національні й духовні інтереси України потребують усвідомлення цієї християнської спадщини як цінного духовного надбання, яке має розвиватися за принципом взаємозбагачення і взаємодоповнення» (Яроцький, 2018, с. 313–314).

У статті «Криза релігійної ідентичності: підходи до концептуалізації» А. Арістова здійснює спробу комплексно розглянути феномен кризи релігійної ідентичності й обґрунтувати основні теоретико-методологічні підходи до розуміння кризи релігійної ідентичності в українському соціумі. Для цього авторка розглядає п'ять філософських підходів для пояснення кризи релігійної ідентичності: 1) розпад «Я-цілісності» – втрату суб'єктивно значущих смислів, руйнацію позитивного самообразу й самосприйняття; 2) стан невизначеності, непевності, несталості ідентитетів, соціальної дезорієнтації, випадання з колективного релігійного етосу; 3) бого-і релігієшукання, хитання між вірою й невір'ям; 4) заміщення попередньої ідентичності новою – девіантною; 5) дисфункція (коли ідентичність більше нездатна виконувати свої базові функції – статусної, комунікативної, співпричетності релігійній групі, мотивування самореалізації, підтримки стійких взаємозв'язків)» (Арістова, 2019, с. 95). Також авторка розрізняє три види кризи релігійної ідентичності: індивідуальну, групову (колективна) та інституційну. Суть останньої полягає в тому, що «усталюються множинні й суперечливі ідентичності; інституція постає як формальне об'єднання поділеної, розколотої, сегментованої спільноти, узгоджена плюральність ідентитетів якої стає неможливою» (Арістова, 2019, с. 96).

У статті «Ідентичність православних віруючих у сучасній Україні» Ю. Борейко зазначає, що «проблеми конфесійної ідентичності в Україні зумовлюються перехідним станом суспільства, що є основою поліваріантності самоідентифікацій людини. Унаслідок цього відбувається ототожнення релігійної та національно-державної ідентифікації. Дослідники пояснюють цей феномен тим, що в Україні не домінує жодна із християнських конфесій» (Борейко, 2019, с. 180). Автор виокремлює й аналізує чотири типи православної ідентичності: позаінституційну, групову, індивідуально-особистісну та соціально-особистісну. Також православна ідентичність в Україні має два пласти. «Культурні ознаки (відзначення релігійних свят, носіння хрестика, виконання окремих обрядів тощо) творять зовнішню оболонку, дотичну із соціумом. Натомість власне релігійна складова (комплекс психологічних переживань, пов'язаний із раціональним та ірраціональним досвідом осягнення християнського Бога) перебуває в латентному стані, становлячи сакральне ядро нової тотожності» (Борейко, 2019, с. 183).

Г. Горохолинська в монографії «Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності» щодо релігійної ідентичності вказує: «Ідентичності в розумінні: синергії національної ідеї, релігійно-морального й естетичного виховання, отже, усі сили відповідних як релігійних установ, так і світських просвітницьких, наукових, навчальних структур повинні бути спрямовані на популяризацію релігійного світогляду не як єдино

важливого чи безальтернативного, а такого, що здатен синергійно поєднуватися у свідомості сучасної людини з науково-технічним поступом, культурними тенденціями тощо. Тільки так Україні вдасться зберегти власну релігійну ідентичність в умовах входження в європейський аксіологічний простір – з одного боку; з іншого ж – гіпотетично, Україна може стати для Європи джерелом відродження релігійності як базової світоглядної настанови» (Горохолинська, 2019, с. 138). Також авторка виділяє три чинники, що впливають на формування релігійної ідентичності, як-от: 1) історичні умови функціонування релігійних інституцій у країні, взаємодії органів державної та церковної влади; 2) географічні умови (острівна країна, країни-сусіди тощо); 3) панівна релігійна течія (Горохолинська, 2019, с. 342).

У статті «Проблема співвідношення «цивілізаційної», «дійснісної» та «церковної» ідентичності як виклик для релігійних суб'єктів – репрезентантів позаукраїнських церковних центрів» О. Горкуша говорить про існування в Україні двох ідентичностей: «Першої – російсько-імперської, сформульованої в Москві, патерналістичної й авторитарної, яка вписує Україну як «канонічну» територію до складу Російської імперії («Святой Руси», «русского мира») в історіографічному, політичному, економічному, церковному та інших планах. Друга – визначає Україну сучасною самостійною державою, земною батьківщиною, у якій мешкають, самовизначаються, діють, зокрема, і віруючі громадяни, за долю якої вони відповідальні також і перед Богом і щодо якої мають власні обов'язки, зокрема і захищати її від збройної агресії» (Горкуша, 2019, с. 50). Окрім того, авторка зазначає: «Церковні інституції мали б приділяти увагу узгодженню «цивілізаційної», «дійснісної» та «церковної» ідентичностей <…>» (Горкуша, 2019, с. 58).

О. Шимко у статті «Проблеми релігійної ідентичності в сучасній культурній традиції України» доходить висновків, що «релігійна ідентичність – не всебічно вивчена та розроблена наукова категорія, існує багато підходів до визначення її сутності та ролі в суспільстві. Релігійна ідентичність посідає значне місце серед інших ідентичностей в українському соціумі на всіх рівнях – і особистому, і суспільному» (Шимко, 2019, с. 12). Авторка наголошує на складності у формуванні релігійної ідентичності України: «Формуючи єдину концепцію, треба брати до уваги всі ідентичності всіх спільнот, і саме в різниці шукати єдині, базові цінності, які могли б допомогти зберегти державну та культурну єдність населення. Також треба обов'язково дотримуватися принципу релігійної та культурної толерантності й поваги, шанобливо ставитися до локальних традицій. Не варто забувати і про політичний складник будь-якої сфери сучасної України, що не оминула і релігійно-культурну, яка досить нова в самостійному плані» (Шимко, 2019, с. 11).

У статті «Релігія як важливий чинник національного життя українців» А. Колодний і Л. Филипович вказують на те, що «сучасна релігійність українця є результатом синтезу різних типів духовності, переважно язичницької і християнської, але має таку давню історичну вкоріненість, що може вважатися автентичною. Незважаючи на надто суперечливу роль християнства в його різних конфесійних виявах в історії українства, саме воно протягом віків було так переплавлене з духом нації, що вважати християнську духовність неукраїнською аж ніяк не можна. Інституйоване в національні церковні вияви – Українську автокефальну, Київського патріархату (тепер це ПЦУ) і Греко-католицьку церкву, – християнство стало сутнісним елементом ментальності українця» (Колодний, Филипович, 2020, с. 32–33).

В. Титаренко стверджує, що «релігійна ідентичність конструюється в певному культурному середовищі, пов'язуючись із ним, його цінностями, зазнаючи із часом трансформацій відповідно до змін культурного горизонту. Будучи «вбудованою» у систему соціокультурних ідентичностей, релігійна ідентичність постає як одна з низки можливих, отже, і не може претендувати на винятковість і всеохопну онтологію» (Титаренко, 2020, с. 84).

У статті «Трансформації колективної ідентичності громадян України: інтегративний аналіз» Т. Воропаєва вказує на те, що релігійна ідентичність почала зростати «наприкінці 2018 р. – у першій половин 2019 р. у зв'язку з утворенням Православної церкви України, а починаючи із 2004–2005 рр. респонденти все частіше використовують ідентитети «християнин» і «християнка»» (Воропаєва, 2020, с. 248).

О. Цукур у дисертаційному досліджені «Особливості конструювання особистістю православної ідентичності в умовах секуляризації суспільства» виокремлює три підходи: «1) залежність змісту складових частин православної ідентичності від рівневості розгортання процесу секуляризації – ресакралізація буденності найбільшою мірою позначується на змісті позаінституційної складової, зміна ролі релігійних інститутів – на змісті інституційної складової, переведення православної традиції в соціокультурну площину – впливає на інтимно-особистісну складову; 2) диференціація моделей православної ідентичності відбувається завдяки різному ступеню інтеграції основ православної традиції у повсякденність і формуванню з урахуванням цієї ступеневості внутрішньої потреби у вірі; 3) варіативність змістового наповнення компонентів православної ідентичності, будучи зумовленою природою релігійного досвіду, закріплюється через сукупність застосовуваних особистістю релігійних (храмових та буденних) практик» (Цукур, 2021, с. 3).

У статті «Трансформація релігійної ідентичності в умовах глобалізації: причини і наслідки» В. Титаренко констатує: «По-перше, релігійна ідентичність зазнає постійних трансформацій, які відповідають змінам культурного горизонту. Вона формується під впливом низки явищ, серед яких можна вказати на релігійний фундаменталізм, релігійний індиферентизм (поляризація релігії); позацерковні пошуки релігійної ідентичності, як наслідок – ре-індивідуалізм, еклектичність і «клаптиковість» релігійних уявлень, синкретичність сприйняття релігії, плюралізація релігійного простору тощо. По-друге, усе більше підтверджується припущення, що традиційний процес формування релігійної ідентичності не реалізовується в сучасному культурному середовищі – ні на особистісному, ні на спільнотному рівнях. Релігійна ідентичність мислиться не сталою властивістю, а результатом принципово відкритого процесу релігійної ідентифікації» (Титаренко, 2021, с. 47).

О. Палагнюк розглядає релігійну ідентичність як складник національної ідентичності, яка може сприяти формуванню нового типу світогляду в українському соціумі. Авторка зазначає, що релігійна ідентичність «може виступати механізмом солідаризації на цивілізаційному вимірі, оскільки сучасні її мотиваційно-ціннісні детермінанти часто зазнають стихійних (природних) збігів на рівні буденних, перетинних феноменів і на рівні цілеспрямованих зусиль як із боку релігійних (церковних, спільнотних), так і з боку державної влади, світових, міждержавних об'єднань чи співтовариств» (Палагнюк, 2022, с. 476–477).

У статті С. Якимчука, В. Дияка та К. Татушко «Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни» розкрито вплив повномасштабної війни на трансформування ідентичності українців, які переходять до «досягнутої ідентичності», з усвідомленням власних цінностей і шляхів їх реалізації. Автори статті доходять висновку, що «культурна ідентичність – багатовимірне поняття, динамічна система, що включає в себе визначення особистості в різних сферах: релігії, освіті, науці, особливостях комунікації тощо» (Якимчук та ін., 2023, с. 110).

В. Худавердієва в дослідженні релігійності українців стверджує, що «за останні два століття в нашій країні, як і у християнській Європі, практично зійшла нанівець ідентифікаційна функція релігії» (Худавердієва, 2023, с. 175).

У колективній монографії «Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні» релігійна ідентичність розглядається,як динамічний і складний багаторівневий світоглядний феномен, особлива форма соціальної ідентичності. Вона співіснує, модифікується та трансформується поряд з іншими соціальними ідентичностями та не може бути залежна від конфесійного вияву (Саган, 2023, с. 133–134).

Висновки. Огляд літератури свідчить про те, що переважна кількість наукових праць присвячена релігійній ідентичності у християнстві. Переважають праці, присвячені конфесіям православ'я (33 праці), протестантизму (3 праці) і уніатству – греко-католицизм (2 праці). Лише одна праця присвячена мусульманській релігії кримських татар, які представляють іслам.

Огляд літератури допоміг нам виділити п'ять підходів до розуміння бачення автором релігійної ідентичності:

– цивілізаційний підхід, представники якого стверджують, що з розпадом СРСР, становленням України почалася криза, суть якої полягає в тому, що зі старим попрощалися,

а нового не збудували (Л. Филипович, М. Козловець, І. Пирожков, О. Майборода, Ю. Шайгородський, М. Степико);

– глобалізаційний підхід, представники якого вважають, що релігія постає інструментом глобалізації (С. Пирожков і Н. Хамітов, А. Арістова, П. Яроцький);

– постсекулярний підхід, представники якого розкривають релігійний вплив в Україні та чи збігається він із загальними тенденціями? (Г. Горохолинська, О. Горкуша, О. Недавня);

– прогностичний підхід, представники якого роблять спробу прогнозувати, давати варіанти або пропозиції подолання релігійної кризи (Ю. Борейко, О. Шимко, А. Калениченко);

– комплексний підхід, представники якого розкривають релігійну ідентичність через її взаємозв'язок з іншими видами ідентичності (громадянська, національна, етнічна, культурна тощо) (В. Титаренко, М. Михайлюк, О. Плаганюк, С. Якимчук, В. Дияка, К. Татушко).

Відповідно до вищевказаного, можна зробити висновок, що релігійна ідентичність – один із типів формування ідентичності. Ототожнення себе з визначеними релігійними традиціями, групами, володіння спільними цінностями. Постає як складний поліфункціональний феномен. Безумовно, цей феномен перебуває біля витоків як традиційних, так і нових форм. Так формуються уявлення людини про себе, своє місце в суспільстві та суспільство. На нашу думку, маємо справу із процесом, який постійно трансформується, особливо в період криз. Варто говорити про актуальність дослідження, оскільки формування релігійної ідентичності в Україні має динамічний характер.

Список використаних джерел:

1. Арістова, А. (2016). ПостМайдан і процеси релігійної ре-ідентифікації. *Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 9–10 вересня 2016 р.)*. (с. 3–4). Хмельницький: Хмельницький національний університет.

2. Арістова, А. (2019). Криза релігійної ідентичності: підходи до концептуалізації. *Релігія та соціум, 1–2*, (33–34), 94–100.

3. Борейко, Ю. (2016а). Конфесійна ідентичність православних українців в умовах сучасних викликів. *Схід, 1*, 54–58.

4. Борейко, Ю. (2016б). Повсякденність українського православного вірянина. Луцьк: Вежа-Друк. 380 с.

5. Борейко, Ю. (2018). Повсякденний вимір православного братського руху в Україні. *Релігія та соціум, 1–2* (29–30), 98–104.

6. Борейко, Ю. (2019). Ідентичність православних віруючих у сучасній Україні. *Історія релігій в Україні, 29*, 178–185.

7. Воропаєва, Т. (2020). Трансформації колективної ідентичності громадян України: інтегративний аналіз. *Молодий вчений, 12* (88), 244–250.

8. Горкуша, О. (2015). Особливості «постсекулярної доби» у світоглядному ландшафті сучасної України. Погляд експерта : 3 грудня 2015 р. *Відкриті очі : блог*. URL: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/12/blog-post.html.

9. Горкуша, О., Филипович, Л. (2015). Революція гідності як об'єднуючий чинник українських конфесій і специфічний вияв екуменізму. *Українське релігієзнавство, 73*, 43–51. https://doi.org/10.32420/2015.73.457.

10. Горкуша, О. (2016). Світоглядна функція релігії та церковна ідентичність: виклики в сучасних координатах української дійсності. *Українське релігієзнавство, 80*, 31–47. https://doi.org/10.32420/2016.80.719.

11. Горкуша, О. (2019). Проблема співвідношення «цивілізаційної», «дійснісної» та «церковної» ідентичності як виклик для релігійних суб'єктів – репрезентантів позаукраїнських церковних центрів. Колодний, А. (Ред.) *Релігійна безпека / небезпека України*. (с. 47–58). Київ: Українська асоціація релігієзнавців.

12. Горохолинська, І. (2019). Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. 424 с.

13. Ємельяненко, Є. (2016). Релігійна ідентичність та маргінальність як інтегративне ядро національного самовизначення в Україні. *Гілея, 108*, 183–186.

14. Калач, В. (2018). Форми та рівні релігійної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз. *Українська полоністика, 15*, 31–40.

15. Козловець, М. (2014). «Русский мир» як ідеологема сучасної російської ідентичності український контекст. Колодний, А. (Ред.) *«Русский мир» Кирила не для України* (с. 124–133). Київ: Українська асоціація релігієзнавців.

16. Колодний, А., Филипович, Л. (2020). Релігія як важливий чинник національного життя українців. *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір* : Збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 р.). (с. 28–41). Полтава: Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка.

17. Недавня, О. (2017). Конфесійна ідентичність уніатської Церкви: висхідна за самовизначенням згідно Берестейських артикулів та вплив Реформації. *Авраамічні релігії і Реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації (європейський й український контекст ідентичності)*: матеріали Науково-практичної конференції, Галич, 18–19 травня 2017 р. (с. 269–275). Галич: Національний заповідник «Давній Галич».

18. Недавня, О. (2018) Релігійна ідентичність українських греко-католиків у глобалізовану секулярну добу: теоретичні новації і практичні їх вияви. *Авраамічні релігії в Україні у визнанні плюралізму і толерантності як чинників української ідентичності*: матеріали наукової конференції, Галич, 29 листопада 2018 р. (с. 41–50). Галич: Національний заповідник «Давній Галич».

19. Палагнюк, О. (2022). Ідентичність як сутнісне ядро соціальної солідарності. *Наукові перспективи, 2* (20), 463–483. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2 (20)-463-483.

20. Пирожков, С., Майборода, О., Шайгородський, Ю. (Ред.) (2016). Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь. Київ: НАН України. 284 с.

21. Пирожков, С., Хамітов, Н. (2016). Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник Національної академії наук України, 6*, 45–52. https://doi.org/10.15407/visn2016.06.045.

22. Пирожков, С. (2017). Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії (Стенограма наукової доповіді на засіданні президії НАН України 29 березня 2017 р.). *Вісник Національної академії наук України, 6*, 42–50.

23. Саган, О. (Ред.) (2023). Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні. Київ: Світ Знань. 318 с.

24. Степико, М. (2017). Загальноукраїнська ідентичність – головний об'єкт гібридної війни Росії проти України: аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/identychnist-26c0e.pdf.

25. Титаренко, В. (2020). Релігійна ідентичність як проблема сучасного суспільства. *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір* : Збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 р.). (с. 83–86). Полтава: Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка.

26. Tytarenko, V. (2021). Transformation of religious identity in the context of globalization: causes and consequences. *Схід, 1*, (171), 43–47. https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1 (1).225560.

27. Филипович, Л., & Горкуша, О. (Ред.) (2014). Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. Київ: Самміт-Книга. 650 с.

28. Филипович, Л. (2016а). Культура релігійного життя. Вибрані праці. Київ: Інтерсервіс. 584 с.

29. Филипович, Л. (2016б). Релігійні ідентичності в Україні: постановка проблеми. *Українське релігієзнавство, 80*, 47–52. https://doi.org/10.32420/2016.80.720.

30. Филипович, Л. (2017). Нові релігійні течії в Україні: загрози уявні і реальні. В *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи* : збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції (30–31 березня 2017 р., Львів). (с. 5–10). Львів: Українські технології. URL: https://jakir.in.ua/biblioteka-yakir/materialy-konferentsii/41-41.html.

31. Филипович, Л. (2018). «Православний атеїст» як специфічна форма релігійної ідентичності в сучасній Україні. *Історія релігій в Україні, 28*, ІІ, 531–544.

32. Худавердієва, В. (2023). Релігія як структурна складова функціонування сучасного суспільства. *Історія релігій в Україні, 33*, 166–181. DOI: 10.33294/2523-4234-2023-33-1-166-181.

33. Цукур, О. (2021). *Особливості конструювання особистістю православної ідентичності в умовах секуляризації суспільства*. (Автореф. дис. … канд. психол. наук). Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ.

34. Шимко, О. (2019). Проблеми релігійної ідентичності в сучасній культурній традиції України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія», 20*, 8–13.

35. Якубович, М. (2016). Від Майдану до АТО: українські мусульмани в умовах військово-політичної кризи (2013–2016). Вінниця: Нілан, ТОВ «СІК ГРУП Україна». 157 с.

36. Яремчук, С., Дияк, В., & Тушко, К. (2023). Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Грані, 26,* 1, 105–111. https://doi.org/10.15421/172317.

37. Яроцький, П. (2015). Релігійний чинник денаціоналізації і становлення етноконфесійної ідентичності українців. *Християнська традиція Київської Русі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної духовної академії Української православної церкви Київського патріархату 19.05.2015 р. (с. 313–324). Луцьк: Волинська православна богословська академія.

38. Яроцький, П. (2017б). Реформація: інноваційність релігійної ідентичності й системи цивілізаційних цінностей. *Андріївський вісник, 6*, 123–139.

39. Яроцький, П. (2018). Визнання релігійної ідентичності й релігійного плюралізму як фундаменту релігійної свободи і стабільності міжрелігійних і суспільних відносин. *Волинський благовісник, 6*, 299–315. https://doi.org/10.33209/2519-4348-2018-6-299-314.

References:

1. Aristova, A. (2016). Postmaydan and the processes of religious re-identification. *Suspilstvo, derzhava i tserkva u spektri mizhdystsyplinarnykh doslidzhen: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Khmelnytskyi, 9–10 veresnia 2016 r.) [Society, state and church in the spectrum of interdisciplinary studies: collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Khmelnytskyi, September 9–10, 2016)]*. (pp. 3–4). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

2. Aristova, A. (2019). Kryza relihiinoi identychnosti: pidkhody do kontseptualizatsii [Crisis of religious identity: approaches to conceptualization]. *Religion and Socium, 1–2*, (33–34), 94–100 [in Ukrainian].

3. Boreyko, Y. (2016a). Confessional identity of orthodox ukrainians in the conditions of moderncalls. *Skhid, 1*, 54–58 [in Ukrainian].

4. Boreyko, Y. (2016b). Povsiakdennist ukrainskoho pravoslavnoho virianyna [Everyday life of a Ukrainian Orthodox believer]. Lulk: Vezha-Druk. 380 p. [in Ukrainian].

5. Boreiko, Y. (2018). Everyday dimension of the Orthodox fraternities movement in Ukraine. *Religion and Socium, 1–2* (29–30), 98–104 [in Ukrainian].

6. Boreyko, Yu. (2019). Identychnist pravoslavnykh viruiuchykh v suchasnii Ukraini [Identity of Orthodox believers in modern Ukraine]. *History of Religions in Ukraine, 29*, 178–185 [in Ukrainian].

7. Voropayeva, T. (2020). Transformations of collective identity of citizens of Ukraine: integrative analysis. *Young Scientist, 12* (88). 244–250 [in Ukrainian].

8. Horkusha, O.V. (2015). Osoblyvosti "postsekuliarnoi doby" u svitohliadnomu landshafti suchasnoi Ukrainy. Pohliad eksperta: 3 hrudnia 2015 r. [Peculiarities of the "post-secular age" in the worldview landscape of modern Ukraine. Expert opinion: December 3, 2015]. *Vidkryti ochi [Open eyes]*: bloh. Retrieved from: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/12/blog-post.html [in Ukrainian].

9. Gorkusha, O., & Fylypovych L. (2015). Revolution of Dignity as a uniting factor of the ukrainian denominations and specific manifestation of ecumenism. *Ukrainian Religious Studies, 73,* 43–51. https://doi.org/10.32420/2015.73.457 [in Ukrainian].

10. Horkusha, O. (2016). The World Outlook function of religion and church identity: challenges in the contempopary coordinates of Ukrainian reality. *Ukrainian Religious Studies, 80,* 31–47. https://doi.org/10.32420/2016.80.719 [in Ukrainian].

11. Horkusha, O. (2019). Problema spivvidnoshennia "tsyvilizatsiinoi", "diisnisnoi" ta "tserkovnoi" identychnosti yak vyklyk dlia relihiinykh subiektiv – reprezentantiv pozaukrainskykh tserkovnykh tsentriv [The problem of the relationship between "civilizational", "actual" and "church" identity as a challenge for religious subjects – representatives of non-Ukrainian church centers]. In Kolodnyi, A. (Ed.). *Relihiina bezpeka/ nebezpeka Ukrainy [Religious security/danger of Ukraine]* (s. 47–58). Kyiv: Ukrainska asotsiatsiia relihiieznavtsiv [in Ukrainian].

12. Horokholinska, I.V. (2019). Postsekuliarnist: filosofski ta bohoslovski intentsii suchasnoi relihiinosti [Post-secularity: philosophical and theological intentions of modern religiosity]. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. 424 p. [in Ukrainian].

13. Yemelyanenko, Ye.O. (2016). Religious identity and marginality like integrative core of national identification in Ukraine. *Hileya, 108*, 183–186 [in Ukrainian].

14. Kalach, V. (2018). Forms and Levels of Religious Identity: Theoretical and Methodological Analysis. *Ukrainska polonistyka, 15*, 31–40 [in Ukrainian].

15. Kozlovets, M. (2014). "Russkyi myr" yak ideolohema suchasnoi rosiiskoi identychnosti ukrainskyi kontekst ["Russian world" as an ideologeme of modern Russian identity, Ukrainian context]. In Kolodnyi, A. (Ed.). *"Russkyi myr" Kyryla ne dlia Ukrainy* [*Cyril's "Russian world" is not for Ukraine: a collection of scientific articles*]. (pp. 127–133). Kyiv: Ukrainska asotsiatsiia relihiieznavtsiv [in Ukrainian].

16. Kolodnyi, A., & Fylypovych, L. (2020). Relihiia yak vazhlyvyi chynnyk natsionalnoho zhyttia ukraintsiv [Religion as an important factor in the national life of Ukrainians]. In *Suchasni problemy natsionalno-kulturnoi identychnosti: rehionalnyi vymir. Zbirnyk naukovykh statei za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24–25 veresnia 2020 roku)* [*Modern problems of national and cultural identity: regional dimension. A collection of scientific articles based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (September 24–25, 2020)*]. (pp. 28–41). Poltava: Poltavskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. V.H. Korolenka [in Ukrainian].

17. Nedavnya, O. V. (2017). Konfesiina identychnist uniatskoi Tserkvy: vyskhidna za samovyznachenniam zghidno Beresteiskykh artykuliv ta vplyv Reformatsii [Confessional identity of the Uniate Church: ascending by self-determination according to the Berestian articles and the influence of the Reformation]. In *Avraamichni relihii i Reformatsiia: formuvannia protestantskoho symvolu viry y ideolohii novoi suspilnoi reformatsii (yevropeiskyi y ukrainskyi kontekst identychnosti): materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii, Halych, 18–19 travnia 2017 r.* [*Abrahamic religions and the Reformation: formation of the Protestant symbol of faith and ideology of the new social reformation (European and Ukrainian context of identity): materials of the Scientific and practical conference, Halych, May 18–19, 2017*]. (pp. 269–275). Halych: Natsionalnyi zapovidnyk "Davnii Halych" [in Ukrainian].

18. Nedavnia, O. (2018). The Religious Identity of Ukrainian Greek Catholics In a Globalized Secular Age: Theoretical Novations And Their Practical Manifestations. In *Avraamichni relihii v Ukraini u vyznanni pliuralizmu i tolerantnosti yak chynnykiv ukrainskoi identychnosti: materialy Naukovoi konferentsii, Halych, 29 lystopada 2018 r.* [*Abrahamic religions in Ukraine in the recognition of pluralism and tolerance as factors of Ukrainian identity: materials of the scientific conference, Halych, November 29, 2018*]. (pp. 41–50). Halych: Natsionalnyi zapovidnyk "Davnii Halych" [in Ukrainian].

19. Palahnyuk, O. V. (2022). Identity as the essential core of social solidarity. *Scientific Perspectives, 2* (20), 463–483. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2 (20)-463-483 [in Ukrainian].

20. Pyrozhkov, S. I., Maiboroda, O. M., & Shaihorodskyi, Yu. Zh. (Eds.) (2016). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii: natsionalna dopovid [Civilizational choice of Ukraine: paradigm of understanding and strategy of action: national report]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. 284 p. [in Ukrainian].

21. Pyrozhkov, S. I., & Khamitov, N. V. (2016). CIvilization project of ukraine: from ambitions to real opportunities. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 6*, 45–52 [in Ukrainian].

22. Pyrozhkov, S. I. (2017). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii (Stenohrama naukovoi dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 29 bereznia 2017 r.) [Civilizational choice of Ukraine: paradigm of understanding and strategy of action (Transcript of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 29, 2017)]. In *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 6,* 42–50 [in Ukrainian].

23. Sahan, O. (Ed.) (2023). Heorelihiini protsesy i konfesiini transformatsii v Ukraini [Geo-religious processes and confessional transformations in Ukraine]. Kyiv: Svit Znan. 318 p. [in Ukrainian].

24. Stepyko, T. M. (2017). Zahalnoukrainska identychnist – holovnyi obiekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy: analitychna zapyska [All-Ukrainian identity is the main object of Russia's hybrid war against Ukraine: analytical note]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/identychnist-26c0e.pdf [in Ukrainian].

25. Tytarenko, V. (2020). Relihiina identychnist yak problema suchasnoho suspilstva [Religious identity as a problem of modern society]. In *Suchasni problemy natsionalno-kulturnoi identychnosti: rehionalnyi vymir. Zbirnyk naukovykh statei za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24–25 veresnia 2020 roku)* [*Modern problems of national and cultural identity: regional dimension. A collection of scientific articles based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (September 24–25, 2020)*]. (pp. 83–86). Poltava: Poltavskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. V.H. Korolenka [in Ukrainian].

26. Tytarenko, V. V. (2021). Transformation of religious identity in the context of globalization: causes and consequences. *Skhid,* 1, (171), 43–47. https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1 (1).225560 [in Ukrainian].

27. Fylypovych, L. O., & Horkusha, O. V. (Eds.) (2014). Maidan i Tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka [Maidan and Church. Chronicle of events and expert assessment]. Kyiv: Sammit-Knyha. 650 p. [in Ukrainian].

28. Fylypovych, L. O. (2016a). Kultura relihiinoho zhyttia. Vybrani pratsi [Culture of religious life. Selected works]. Kyiv: Interservis. 584 p. [in Ukrainian].

29. Fylypovych, L. (2016b). Religious Identities in Ukraine: formulation of the problem. *Ukrainian Religious Studies, 80,* 47–52. https://doi.org/10.32420/2016.80.720 [in Ukrainian].

30. Fylypovych, L. (2017). Novi relihiini techii v Ukraini: zahrozy uiavni i realni [New religious currents in Ukraine: imaginary and real threats] In *Normatyvnopravove rehuliuvannia diialnosti novitnikh relihiinykh rukhiv i sekt: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. Zbirnyk Materialiv I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (30–31 bereznia 2017 r., Lviv)* [*Normative and legal regulation of the activity of the latest religious movements and sects: international experience and Ukrainian perspectives. Collection of Materials of the 1st International Scientific and Practical Conference (March 30–31, 2017, Lviv)*]. (pp. 5–10). Lviv: Ukrainski tekhnolohii. Retrieved from: https://jakir.in.ua/biblioteka-yakir/materialy-konferentsii/41-41.html [in Ukrainian].

31. Fylypovych, L. (2018). "Orthodox atheist" as a peculiar form of religious identity in modem Ukraine. *History of Religions in Ukraine, 28*, II, 531–544 [in Ukrainian].

32. Khudaverdiyeva, V. (2023). Religion as a structural component of the functioning of Modern society. *History of Religions in Ukraine, 33*, 166–181. DOI: 10.33294/2523-4234-2023-33-1-166-181 [in Ukrainian].

33. Tsukur, O.G. (2021). *Peculiarities construction by personality of Orthodox identity in the conditions of secularization of society* (Extended abstract of candidate's thesis). Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

34. Shymko, O. (2019). The problems of religious identity in modern Ukraine. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Kulturolohiia"* [*Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Culturology"*], *20*, 8–13 [in Ukrainian].

35. Yakubovych, M. (2017). Vid Maidanu do ATO: ukrainski musulmany v umovakh viiskovo-politychnoi kryzy (2013–2016) [From the Maidan to the ATO: Ukrainian Muslims in the conditions of the military-political crisis (2013–2016)]. Vinnytsia: Nilan, TOV "SIK HRUP Ukraina". 157 p. [in Ukrainian].

36. Yaremchuk, S., Dyiak, V., & Tushko, K. (2023). Problems of the Formation of Ukrainian Cultural Identity in the Conditions of War. *Grani, 26*, 1, 105–111. https://doi.org/10.15421/172317 [in Ukrainian].

37. Iarotski, P. (2015). The religious factor of denationalization and formation of ethnic and religious identity of Ukrainians. In *Khrystyianska tradytsiia Kyivskoi Rusi: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Volynskoi pravoslavnoi dukhovnoi akademii (Lutsk, 10 travnia 2015 r.)* [*Christian tradition of Kyivan Rus: Materials of the international scientific and practical conference of the Volyn Orthodox Theological Academy (Lutsk, May 10, 2015)*]. (pp. 313–324). Lutsk: Volynska pravoslavna bohoslovska akademiia [in Ukrainian].

38. Yarotskyi, P. (2017). Reformatsiia: innovatsiinist relihiinoi identychnosti y systemy tsyvilizatsiinykh tsinnostei [Reformation: innovativeness of religious identity and system of civilizational values]. *Andriivskyi visnyk* [*Andriivskyi Visnyk*], *6*, 123–139 [in Ukrainian].

39. Yarotskiy, P. (2018). Recognition of religious identity and religious pluralism as the foundation of religious freedom and stability of inter-confessional and social relations. *Volynskyi blahovisnyk, 6*, 299–315. https://doi.org/10.33209/2519-4348-2018-6-299-314 [in Ukrainian].